

ՀՏԴ 325 /479.243/
Քաղաքականություն

*Հրայր ՓԱՇԱՅԱՆ - Արցախի Պետական Համալսարանի
 փիլիսոփայության և քաղաքագիտության ամբիոն, ք.գ.թ., դոցենտ,
 Լիանա ԲԱԼԱՅԱՆ - Ստեփանակերտի համար 2 հիմնական դպրոցի ուսուցչուհի*

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՅ ՈԱԶՄԱՐՎԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՆ*

Հորվածում ներկայացվում է Ղարաբաղյան հակամարտության և Հայ ռազմարվեստի պատմության ուսուցանման կարևորությունը մատաղ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության, հիմնախնդրի իրական կերպարի հանրայնացման, պատերազմի և խաղաղության պայմաններում գտնվող մեր Հայրենիքի անվտանգության ապահովման գործընթացում:

Ցույց է տրվում, որ դրանք կարելի է իրականացնել ուսուցման, ունակությունների կատարելագործման, երիտասարդին իր ուժերի նկատմամբ հավատ ներշնչելով և այդ գործընթացում անընդհատ օգտագործելով դաստիարակության բազմաբնույթ մեթոդներ:

Բանալի բառեր՝ Ղարաբաղյան հակամարտություն, հայ ռազմարվեստի պատմություն, մատաղ սերունդ, ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն, ունակությունների կատարելագործում, հիմնախնդրի իրական կերպար, անվտանգության բաղադրիչներ:

Г. Пашаян, Л. Балаян ОБУЧЕНИЕ КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА И ИСТОРИИ АРМЯНСКОГО ВОЕННОГО ИСКУССТВА, КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье представляется важность обучения карабахского конфликта и истории армянского военного искусства в вопросе военно-патриотического воспитания молодого поколения, общественной реальной образ проблемы и для обеспечения безопасности находящейся в условиях войны и мира нашей Родины.

Указывается, что это можно осуществить обучением, усовершенствованием навыков, внушением веры молодому

поколению в собственные силы и непрерывным применением различных методов воспитания в этом процессе.

Ключевые слова: Карабахский конфликт, история армянского военного искусства, молодое поколение, военно-патриотическое воспитание, усовершенствование навыков, реальный образ проблемы, компоненты безопасности.

H. Pashayan, L. Balayan

**TRAINING THE KARABAKH CONFLICT AND THE
HISTORY OF THE ARMENIAN MILITARY ART AS A KEY
FACTOR FOR SECURITY ENSURING**

The article presents the importance of teaching the Karabakh conflict and the history of the Armenian military art in the issue of military-patriotic education of the younger generation, socializing the real image of the problem and ensuring the security of our Motherland in war and peace.

It is indicated that this can be done by training, improving skills, instilling faith in the young generation in their own strength and the continuous use of various methods of education in this process.

Keywords: Karabakh conflict, history of Armenian military art, young generation, military-patriotic education, skills improvement, real image of the problem, security components.

Հոդվածում ներկայացվում է Ղարաբաղյան հակամարտության և Հայ ռազմարվեստի պատմության դասավանդման կարևորությունը մատաղ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության, հիմնահիմքի իրական կերպարի հանրայնացման, պատերազմի և խաղաղության պայմաններում գտնվող մեր Հայրենիքի անվտանգության ապահովման գործընթացում:

«Հայ ռազմարվեստի պատմություն» առարկան հանրակրթական դպրոցներում դասավանդելը կարևոր նշանակություն ունի կրթության երկու ենթահամակարգերի՝ ուսուցման և դաստիարակության՝ հետևաբար նաև մեր պետության առջև ծառացած անվտանգային խնդիրների լուծման տեսանկյունից: Նախ՝ ինչպես յուրաքանչյուր առարկայի դեպքում, դա անհրաժեշտ է որոշակի գիտելիքներ ձեռք բերելու, տվյալ դեպքում՝ սեփական ռազմարվեստի պատմությանը ծանոթանալու համար, որն ինքնին կարևոր նշանակություն ունի: Մյուս կողմից, որը մեր պարագայում ավելի կարևոր է, ի տարբերություն մյուս առարկաների, որոնց հիմնական նպատակը զուտ գիտելիքներ հաղորդելն է աշակերտներին, տվյալ բնագավառը կարևորվում է նաև մատաղ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության համար: Իսկ ո՞րն է այդ կարևորությունը: Պատերազմի և խաղաղության պայմաններում ապրող յուրաքանչյուր երկրի, այդ թվում և հատկապես մեզ համար երկրի պաշտպանունակության և անվտանգության հիմնական բաղադրիչներից մեկն էլ կապված է ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն ունեցող, բարոյականային բարձր որակներով օժտված հասարակություն ունենալու հետ: Բնականաբար, որքան բարձր է նման որակական հատկանիշներով օժտված քաղաքացիների առկայությունը, նույնքան բարձր է երկրի

պաշտպանունակության տոկոսային հարաբերակցությունը: Եվ հակառակը, քանի որ զուտ մեխանիզմի առումով Հայաստանը չունի այլընտրանք, քան անվտանգության կորիզ ստեղծել իր ամբողջ բնակչությամբ¹:

ՈԱԶՄԱՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐԸ

Հայ ռազմարվեստի պատմության դասավանդումը ունի իր առանձնահատկությունները², որոնց անդրադառնալիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել երկու հանգամանքի վրա: Դրանցից մեկը կապված է արդեն վերը նշված նպատակի՝ ռազմահայրենասիրական դաստիարակության, մյուսը՝ գործընթացի կազմակերպման, այն է՝ թեմայի արդյունավետ մատուցման հետ³: Այսինքն՝ գլխավոր նպատակը մատաղ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունն է, որի իրականացման համար պետք է օգտագործել որոշակի մեթոդներ ու միջոցներ: Փորձենք մանրամասնել ըստ հերթականության:

Այսպես, ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը մեր կարծիքով իր մեջ ներառում է առնվազն հետևյալ բաղադրիչները:

Ուզմական բաղադրիչ: Արցախի Հանրապետության ստեղծման օրվանից երկրի անվտանգության ապահովման գործընթացում գերակա դիրք ունեն և այժմ էլ ունի **ռազմական բաղադրիչը**, որի հիմքերը դրվում են դպրոցում, իսկ ավելի խորացված ու մասնագիտորեն՝ բանակում: Հետևաբար կարող ենք ասել, որ այս հարցում բավականին մեծ է զինղեկների դերը, քանի որ հենց նրանք են այն հիմնական օղակը, որը պետք է մատաղ սերնդին նախապատրաստել զինվորական ծառայությանը, ձևավորի զինծառայության մասին որոշակի տեսական ու գործնական գիտելիքներ, հայրենասիրական ոգով դաստիարակված, համապատասխան ունակություններով օժտված, և ամենակարևորը՝ թշնամուն հաղթելու վճռական դիրքորոշում ունեցող ապագա հայրենյաց պաշտպաններ:

Բարոյականային (բարոյահոգեբանական) բաղադրիչ: Սա մարդկանց մեջ ձևավորում է որակական այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են դժվարություններին դիմագրավելու, պայքարելու, ծանր պահերին գլուխը չկորցնելու, սառը դատելու ունակությունը և այլ կամային հատկություններ: Նման ունակությունների ձեռքբերման համար կարևորվում է նաև ֆիզիկական դաստիարակությունը, որը նպատակ ունի ոչ միայն կոփել երիտասարդների մարմինը, այլև ոգին: Եվ հենց այդ միասնության մեջ է, որ անհատը դառնում է անպարտելի⁴:

* Հետազոտությունն իրականացվել է ԼՂՀ ԿԳՆ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության՝ № SCS 17/003 գիտական թեմայի շրջանակներում:

¹ **Բաղայան Հ.**, Ալիևի խոշոր ծառայությունը Հայաստանին. Որն է հաջորդ բաղադր, <https://www.lragir.am/2018/02/10/169938/>

² Տես՝ **Մարգարյան Ս.**, Հայ ռազմական արվեստի պատմություն, Եր., 1969:

³ Այս առումով բավականին ուսանելի նյութ է պարունակում Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ կողմից հրատարակված «Նոր մոտեցումներ Հայաստանի պատմության և մշակույթի որոշ հիմնահարցերի ուսումնասիրման և դասավանդման ոլորտում» գիտաժողովի ժողովածուն, Եր., 2016:

⁴ «Հոգեբանությունը և զինվորը» գրքում «մարտական ոգի» հասկացությունը շատ դիպուկ է բնութագրել Նորման Կոուպլենդը: Նա գրում է. «Դա մարդուն հայտնի

Այս գործընթացում իր ուրույն տեղն ու դերն ունի **կրթական բաղադրիչը**, որը երկրի անվտանգության ապահովման մյուս բաղադրիչների հետ միասին մեկ ամբողջականություն է կազմում՝ ցույց տալով հասարակության առջև ծառացած մարտահրավերներին դիմակայելու նրա ունակությունը: Այսինքն՝ մարդկանց կրթական մակարդակի բարձրացումը հնարավորություն է ընձեռում ավելի արդյունավետությամբ կազմակերպել հասարակության կառավարումը՝ այդ գործընթացին ներգրավելով իրապես մրցունակ ուժեր, և ստեղծել արժեքներ, որոնք անհրաժեշտ են նրա շարունակական զարգացումն ապահովելու համար: Այլ կերպ ասած՝ կրթված ու գիտակից քաղաքացին ավելի շատ կարող է օգտակար լինել սեփական հանրությանը և հենց ինքն իրեն, դրանով իսկ երկրին ու նրա պաշտպանությանը, քան անկիրթ ու պարփակված անձնավորությունը:

Քարոզչական բաղադրիչ: Սա իր հերթին կարելի է բաժանել երկու ենթախմբի: Առաջինը կապված է այն ընդհանրական գործընթացների հետ, որոնք առավելապես առնչվում են գլոբալիզացիա հասկացությանը: Մենք գիտենք, որ երևույթի տարածման արդյունքում փոխվում է մարդկանց մտածելակերպը, քայքայվում հասարակության արժեհամակարգը, ձևավորում այնպիսի քաղաքացիներ, որոնց համար ազգային մշակույթն ու մտածելակերպը, վարքի ավանդական դրսևորումները և ազգին բնորոշող այլ արժեքները, մեղմ ասած, դառնում են օտար: Եվ այստեղ պետք է ասել, որ հիմնական անելիքն ընկած է ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունն ապահովող անձանց վրա, որոնց կարևոր բաղկացուցիչը նաև զինղեկներն են, որոնք մատաղ սերդի մոտ պետք է ձևավորեն մեր ազգին բնորոշ, մեր գոյությանը չապառնացող և նրա անվտանգությունն ապահովող արժեքներ: Աշխարհի որոշ երկրներ հաջողությամբ կարողանում են օգտագործել գլոբալիզացիայի ընձեռած հնարավորությունները՝ սեփական արժեհամակարգը հարստացնելու և ժամանակի մարտահրավերներին դիմակայելու համար: Օրինակ, Ճապոնիայում առաջ է քաշվել մի հայեցակարգ, որը բառացի նշանակում էր «որևէ բան անել տեղաբնիկի պես», որի նշանաբանն էր «մտածիր գլոբալ, գործիր լոկալ»¹: Նշված հայեցակետը, որը մասնագետների կողմից ստացել է գլոբալիզացիա անվանումը, միավորվել է գլոբալիզացիան օգտագործել սեփական ազգայինը պահպանելու և զարգացնելու համար²:

Քարոզչական բաղադրիչի մյուս կողմն ուղղակիորեն կապված է մեր ֆիզիկական գոյությանը սպառնացող՝ հակառակորդի քարոզչական

ամենահզոր զենքն է: ավելի հզոր, քան ամենաձանր տանկը, քան ամենաուժեղ հրանոթը, քան ամենակործանիչ ռումբը: Բանակի բարձր բարոյական վիճակը այն միջոցն է, որն ի գործու է պարտությունը վերածել հաղթանակի: Բանակը ջախջախված չէ, քանի տիրապետող չէ արտության գիտակցումը, քանի որ պարտությունը մտահանգում է, ոչ թե ֆիզիկական վիճակ»: Տե՛ս՝ Норман Коупленд, *Психология и солдат; Перевод с английского А.Т. Сапронова и В.М. Катеринича. - 2-е изд. - М., 1991. ст. 96.*

¹ Տե՛ս՝ **Благовещенский Ю.** Глокализация-новая парадигма в экономике (<http://www.cemi.rssi.ru/activity/seminars/Glokalizatsiya.pdf>):

² Այս մասին մանրամասն տես՝ **Քոթանջյան Հ.**, Հայաստանի հանրապետության զարգացման և անվտանգության նպատակներն ու գերակայությունները գլոբալիզացման պահանջների լույսով՝ «Թավշյա հեղափոխության» նպատակադրման իմաստավորմամբ, Հայկական բանակ, 3 (97), Եր. 2018, էջ 9-15:

գործունեության հետ: Այստեղ հարկ է անդրադառնալ ոլորտում նրա ցուցաբերած որոշ դրսևորումների: Առաջինը կապված է լրատվամիջոցներում, հանրային լայն շրջանակներում և նույնիսկ դպրոցական ու բուհական դասագրքերում հակահայկական քարոզչության իրականացման հետ, որոնց հիմնական նպատակը հայերի նկատմամբ ատելությամբ լցված սերնդի դաստիարակումն է, և նրանց, որ ցանկացած պահի պետք է պատրաստ լինեին ոչնչացնելու հայերին, որոնց սպանությունը համարվում է հերոսական արարք: Մենք երբեմն անսալով մեր ճշմարտացիությանը՝ թերագնահատում ենք հակառակորդին, սակայն պետք է ասել, որ նրանք այս ոլորտում բավականին հաջող են գործում: Մեկ օրինակ: Տրամաբանությունը ենթադրում է, որ 1991-1994թթ. ռազմական գործողությունների արդյունքում պարտված կողմը հենց այս պատճառով չպետք է ունենար հերոսի կամ նման այլ կոչումներով քաղաքացիներ: Սակայն պարզվում է, որ դրան հակառակ՝ Ադրբեջանի Հանրապետությունում ևս կան նման բարձրագույն կոչումների արժանացած քաղաքացիներ և այնտեղ նույնպես հորինվում են «ադրբեջանական» ռազմական արվեստին նվիրված հերոսական դրվագներ: Ոչնչից նման կերպարներ ստեղծելով՝ նրանք փորձում են բարձրացնել երիտասարդ սերնդի ռազմահայրենասիրական ոգին, նրանց մեջ սերմանել հավանական պատերազմին նախապատրաստվելու, հայրենիքին նվիրվելու ունակություններ:

Մեր կարծիքով՝ ռազմահայրենասիրական դաստիարակության նշված **չորս բաղադրիչները՝ կրթական, ռազմական, բարոյականային և քարոզական**, միասին կազմում են մեկ ամբողջություն, որը մյուս բաղադրիչների հետ մեկտեղ հանդիսանում է պետության անվտանգային բաղադրիչի ձևավորման ընդհանուր շղթայի կարևորագույն բաղկացուցիչը:

ՀԱՅ ԱԶԶՄԱՐՎԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴԱՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Այժմ անդրադառնալով գործընթացի կազմակերպման, այսինքն՝ առարկայի արդյունավետ մատուցմանը, որն անմիջականորեն կապված է առաջադրված նպատակին հասնելու ուղիների ու մեթոդների հետ: Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում առանձնացնել հետևյալը.

1. Մանկավարժը որպես տվյալ առարկայի խորագիտակ: Մենք՝ բոլորս, գիտենք, որ մանկավարժների մասնագիտական պատրաստվածության և հմտությունների մակարդակով է պայմանավորված աճող սերնդի ոչ միայն կրթվածության մակարդակը, այլև արժեհամակարգը: Նույնիսկ առօրյա խոսակցության ընթացքում, երբ ինչ-որ մեկը որևէ բնագավառում ցուցաբերում է չիմացություն, մենք նրան հարցնում ենք, թե ով է եղել նրա ուսուցիչը, բնականաբար դրանով իսկ տվյալ մարդու ցածր գիտելիքներ ունենալու մեջ անուղղակիորեն մեղադրելով նրա դաստիարակին: Եվ հակառակը. Արիստոտելի նման ուսուցիչ ունեցողը չէր կարող անպիտան լինել: Ուսուցման արդյունավետությունը կախված է նրանից, թե որքանով է ուսուցիչը խորագիտակ այդ գործընթացի պլանավորման, կազմակերպման, գիտելիքների փոխանցման և աշակերտների վրա ազդելու հարցերում: Մանկավարժական գործունեությունը նրանից պահանջում է գիտելիքների և մասնագիտական կարողությունների անընդհատ կատարելագործում: Հատկապես այդ խնդրի լուծմանն են ուղղված ուսուցիչների որակավորման բարձրացման դասընթացներն ու ինքնուսուցումը:

Մանկավարժի խնդիրն է յուրաքանչյուր սովորողի համար ստեղծել այնպիսի նպաստավոր միջավայր, օգտագործել այնպիսի մեթոդներ ու հնարքներ, որոնց շնորհիվ հնարավոր կլինի դրսևորել նախաձեռնողականություն և ստեղծագործական միտք: Ժամանակակից մանկավարժական հնարքները՝ համագործակցային ուսուցումը, նախագծային մոթոդը, նոր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործումը հնարավորություն են ընձեռում իրականացնելու աշակերտակենտրոն մոտեցում: Կարծում ենք, մանկավարժներից յուրաքանչյուրը, փորձից ելնելով, ունի նաև դասավանդման իր ուրույն՝ որոշակի մոտեցումների նկատմամբ գերակայությունը, քանի որ այն անձինք, որոնց ուղղված են այդ գործողությունները, միատեսակ չեն. նրանցից յուրաքանչյուրն ունի սեփական մտածելակերպն ու այս կամ այն իրադարձության վերաբերյալ սեփական բացատրությունը: Պարզապես ուսուցանվողների հետ հարաբերվելիս կարևոր է գիտակցել, որ անհրաժեշտ է կապ հաստատել յուրաքանչյուր անհատի հետ, նույնիսկ խմբի հետ գրուցելու դեպքում: Ամերիկացի հայտնի գեներալ Նորման Շվարցկոպֆը գրել է. «**Ես տեսել եմ շատ մարդկանց, ովքեր կանգնելով դասակի առջև, տեսել են դասակ: Սակայն մեծ առաջնորդները, կանգնելով դասակի առջև, ընկալում են այն որպես 44 առանձին անհատականություն, որոնցից ամեն մեկն ունի իր սեփական նպատակները, ամեն մեկն ուզում է ապրել ու բարի գործեր կատարել**»¹: Այսինքն՝ կանգնելով ուսուցանվող կոլեկտիվի առաջ, մենք պետք է կարողանանք տեսնել 10, 15 կամ տարբեր քանակակազմի անհատներից կազմված խումբ:

2. Ուսուցիչը որպես անվիճելի հեղինակություն: Երկրորդ կարևոր առանձնահատկությունը, կարծում ենք, կապված է ուսուցչի անձի ըմբռնման՝ հեղինակության հետ: Այսինքն՝ դաստիարակության գործընթացում կարևոր նշանակություն ունեն աշակերտ-ուսուցիչ հարաբերություններում ձևավորված փոխվստահությունն ու հարգանքը: Որպեսզի ասվածը ավելի պատկերավոր լինի, ներկայացնենք հետևյալը: Շատերը թյուրիմացաբար կարծում են, որ եթե լավ գաղափար առաջարկեն, ապա մարդիկ անպայմանորեն կհետևեն նրան: Սակայն իրականում առաջնորդությունը գործում է այլ մեխանիզմով: Մարդիկ առաջին հերթին հետևում են ոչ թե արժանի ու ոգևորիչ գաղափարներին, այլ՝ մարդկանց: Նրանք հետևում են արժանի առաջնորդներին, որոնք և քարոզում են ուշադրության արժանի գաղափարներ: Գուցե մի խելացի մարդ ունի շատ լավ ծրագրեր ու գաղափարներ, սակայն պետք է լինի նաև առաջնորդ, այդ գաղափարները կյանքի կկոչի: Եթե Գարեգին Տեր-Հարությունյանը հայրենասիրական իր մտքերը հանձնեք թղթին, ապա գուցե դա կարդային, մի քիչ էլ ոգևորվեին, սակայն միայն նրա իրական առաջնորդ լինելու դեպքում, իր գաղափարախոսությամբ շարժվելով՝ հաղթանակների հասնելու դեպքում Գարեգին Տեր-Հարությունյանը դարձավ Նժդեհ²:

Երբ Ավոն նշանակվեց Մարտունու պաշտպանական շրջանի ղեկավար, միանգամից ժողովուրդը նրան չընդունեց: Բայց շնորհիվ իր գիտելիքների, մարդկանց հետ շփվելու ունակությունների, իր ազնվությամբ և այլ մարդկային որակներով դարձավ բոլորի կողմից հարգված ու վստահելի հրամանատար, որը ոչ

¹ *Максвелл Д.* 21 неопровержимый закон лидерства, Минск 2005, ст. 82.

² Այս մասին մանրամասն տես՝ Շաքարյան Կ., *Առաջնորդության մակարդակները և առաջնորդի տեսակները զինված ուժերում, Զինվորական առաջնորդություն, Երևան 2012, էջ 103-134:*

միայն իր ուրույն ազդեցությունն է թողել Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարում, այլև նշանակալից հետք է թողել մարդկանց մասնագիտական ու որակական հատկանիշների ձևավորման վրա:

3. Առարկայի ներկայացման կարևորությունը: Առարկայի դասավանդման երրորդ կարևոր առանձնահատկությունը կապված է ուսուցչի կողմից դասի ներկայացման ձևի հետ: Ուսուցչի կողմից նյութը պետք է մատուցվի գրավիչ և մատչելի ձևով: Դա մեծացնում է աշակերտի հետաքրքրությունը, ուժեղացնում սովորելու մոտիվացիան: Մասնավորապես պատմական նյութի ընկալման և իմացության հիմքում անհրաժեշտ է դնել ոչ միայն վերբալ ու պատկերավոր մտածողությունը, այլ նաև հուզական ապրումները, որոնք կարող են մեծապես նպաստել աշակերտների անձնական վերաբերմունքի ձևավորմանը: Հայտնի է, որ մարդու հուզական աշխարհը կարևոր դեր է խաղում նրա կյանքում: Ուստի հուզական պահը, որպես հոգեբանական յուրահատուկ երևույթ, պետք է լայնորեն հաշվի առնել հայ ռազմարվեստի պատմության դասերին: *Ըստ Գ. Նժդեհի, որը դարձրել է ներկայացում է և՛ որպես կյանքային, և՛ որպես տաճար, նշում է, որ մատուցվող գիտելիքները պետք է լինեն «մեր պատմության բովանդակ գեղեցկությունն ու վեհությունը, ... քամված» և «չպետք է լինեն մուլթ և շփոթ տեղեկություններ... ցամաք և անհոգի... այնպես, կարծես նկարագրվում է Սահարայի անապատը կամ հեռավոր կղզի»:* Այնուհետև զարգացնում է իր մտքերը դասավանդման մեթոդների շուրջ. «Անասիման երկրորդությունը և անասիման քաղցրությունը պիտի դասավանդվի հայրենագիտությունը» սպա «սրտի և մտքի կրակով պիտ խոսվի, այնպես, որ հրահրվի վերջինի պաշտամունքը մանկական հոգիների մեջ»¹:

4. Դասավանդման ընթացքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել տարիքային առանձնահատկությունը: Դասավանդման գործընթացում չափազանց կարևոր է տարիքային առանձնահատկության հաշվառումը: Մենք բոլոր դեպքերում պետք է հաշվի առնենք, որ գործ ունենք դեռահասության տարիքի մարդկանց հետ, որն, ինչպես հայտնի է, անձի ձևավորման ամենավճռական շրջաններից մեկն է: Այս տարիքում են հիմնականում սկսում առաջին անգամ ի հայտ գալ անձի բնավորության դրական ու բացասական դրսևորումները: Երեխաները հաճախ դառնում են անկառավարելի, սրվում են հարաբերությունները ծնողների և ուսուցիչների հետ²:

Դեռահասները գնահատում են գիտակ ու խիստ, բայց արդարամիտ, նրբանկատությամբ օժտված ուսուցիչներին, որոնք ազատ տիրապետում են իրենց առարկային, ունեն ընդարձակ գիտելիքներ, ձգտում են դասագրքի սահմաններից դուրս գիտելիքներ հաղորդել³:

¹ Գ. Նժդեհ, Ընտիր երկեր, Երևան 2007, էջ 52-53:

² Այս մասին մանրամասն տես՝ Արամյան Լ., Մակիչյան Ս., Արզումանյան Ն., Դեռահասի՝ ապագա զինվորի անհատական տիպով պայմանավորված վարքի սոցիալ - հոգեբանական դրսևորումները, «Բուհ-բանակ» համագործակցության գերակայությունը «Ազգ-բանակ» հայեցակարգի համատեքստում, միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2017, էջ 201-209:

³ Տես՝ Պողոսյան Վ., Հայոց պատմության դասավանդման գործընթացի հոգեբանական դիտանկյունները, «Բուհ-բանակ» համագործակցության գերակայությունը «Ազգ-բանակ» հայեցակարգի համատեքստում, միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2017, էջ 273-282:

Քննարկվող տարիքի կարևոր առանձնահատկությունը ակտիվ, ինքնուրույն, ստեղծագործական մտածողության ձևավորումն է: Դեռահասը չի վստահում միայն ուսուցչի կամ դասագրքի հեղինակությանը, այլ ձգտում է ունենալ սեփական կարծիք, իր հայացքներն ու դատողությունները, քննադատաբար է մոտենում նյութին, որը նախկինում նրա մեջ չի հարուցել ոչ մտորում, ոչ կասկած, «սխալներ» է գտնում դասագրքում կամ ուսուցչի դատողություններում, ուզում է համոզվել այս կամ այն մտքի, դրույթի, դատողության ճշտության մեջ: Ինքնին դա մտածողության արժեքավոր հատկանիշ է և այն ամեն կերպ պետք է զարգացնել¹:

5. Կիրառական նշանակությունը: Չինդեկները ունեն ևս մեկ առավելություն: Ի տարբերություն մյուս մասնագիտությունների, որոնք առավելապես տեսական գիտելիքներ են մատուցում, նրանց աշխատանքը նաև կիրառական նշանակություն ունի բոլոր երիտասարդների համար, քանի որ նպատակ ունի սպահովելու գիտելիքի գործնական կիրառելիությունը ռեալ կյանքում ծագող տիպային խնդիրների լուծման համար²: Բանն այն է, որ բոլորն էլ պետք է ծառայեն բանակում, բոլոր էլ ստիպված են լինելու ինչ-որ ժամանակ կանգնելու հայրենիքի պաշտպանության դիրքում: Հետևաբար, զուր չեն դպրոցական տարիներին այս ոլորտում ձեռք բերվելիք տեսական ու գործնական գիտելիքները: Իսկ այս կամ այն զորամաս այցելությամբ, որն իրականացվում է տարբեր միջոցառումների, բանակ-հասարակություն կապի ամրապնդման շրջանակներում, վաղվա զինվորը հնարավորություն է ստանում անմիջականորեն ծանոթանալու այն պայմաններին, որում նա կարճ ժամանակ հետո անց է կացնելու երկու տարվա իր ծառայությունը:

6. Հայ ռազմարվեստի պատմությունը որպես սեփական պատմություն: Առարկայի դասավանդման հաջորդ կարևոր առանձնահատկությունը մեր կարծիքով կապված է բուն առարկայի անվան հետ: Հայ ռազմարվեստի պատմության հիշարժան դրվագներին անդրադառնալիս անհրաժեշտ է կարևորել երկու հանգամանք: Առաջինը՝ դրանք իրոք ռազմարվեստի պատմության հիշարժան դրվագներ են Ավարայրից, Մարդարապատից մինչև Շուշի, որոնցում դրսևորվել է հայ ժողովրդի հանուն հայրենիքի մինչև վերջ պայքարելու կամքն ու վճռականությունը, հայ զինվորի խիզախությունն ու նվիրվածությունը: 1918թ. մայիսյան հերոսամարտերի ժամանակ, նույնիսկ, հակառակորդ կողմի զորահրամանատարը՝ Վեհիբ փաշան է հրապարակավ ընդունել հայերի լավագույն զինվորները լինելու հանգամանք³: Հայ զինվորները աչքի էին ընկնում ամենուր, օրինակ, մ.թ.ա. 331թ. Գավգամելայի ճակատամարտում Հայոց այրուձին փախուստի մատնեց Ալեքսանդր Մակեդոնացու ձախ թևը՝ Պարեննիոնի գորքը և հայտնվեց Մակեդոնացու թիկունքում: Ալեքսանդր Մեծի պատմությունը կարող էր հենց այդ օրն էլ ավարտվել, եթե հակառակ թևում պարսիկները խուճապի չմատնվեին⁴:

¹ Այս մասին մանրամասն տես՝ **Կրուտեցկի Վ.**, *Մանկավարժական հոգեբանության հիմունքներ*, Երևան, 1976:

² **Ավետիսյան Մ., Մանասյան Մ.**, *Ռազմավարական խաղերը որպես կիրառական ուսուցման գործիք*, Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ, Եր. 2014, էջ 130:

³ Տես՝ **Ավետիսյան Հ.**, *Հայոց ազգային միասնության հաղթանակը*, էջ 115, 243:

⁴ Տես՝ **Հայրապետյան Գ., Այսյան Է.**, *Այրուձիի մեծ գաղտնիքը*, «Երևան» ամսագիր, թիվ 4, 2007:

Երկրորդը, ի տարբերություն շատ այլ գորաբանականների, որոնց հաջողությունը սովորաբար պայմանավորված էր լինում ավարառությամբ, հայկական գորքերի ուսուցման և դաստիարակության հիմքում ընկած էր գաղափարաբարոյական և ֆիզիկական դաստիարակությունը, քանի որ դրսից անընդհատ սպառնացող ներխուժման վտանգը պահանջում էր համախմբվածություն և ամուր պաշտպանություն: Ինչպես վկայում են մեզ հասած պատմական տվյալները, հին դարերից հայկական ազգային և պետական համակարգում **ուրույն դեր ու նշանակություն է ունեցել զինվորական դաստիարակությունը, որի հիմքում ֆիզիկականի հետ մեկտեղ խիստ կարևորվել է բարոյական, տիրասիրության և հայրենասիրական դաստիարակությունը**¹: Ծնորհիվ դարերի հորձանուտով մեզ հասած ռազմահայրենասիրական այդ գենի՝ 20-րդ դարավերջին մեզ պարտադրված Արցախյան ազատագրական պատերազմում Հայոց նորաստեղծ բանակը ոչ միայն փայլուն ու անթերի իրականացրեց արցախահայության երազանքը և առաջին անգամ զիջելու փոխարեն թշնամուց հետ վերադարձրեց կորսված հայկական տարածքների մի մասը, այլև հաստատ ու աներեր կանգնեց է դիրքերում և անթերի կատարում է իր սրբազան առաքելությունը՝ օտար ոտնձգություններից պաշտպանելով հայրենի հողը, պատիվն ու ապագան²:

Այստեղ գոյություն ունի ևս մեկ նրբություն: Մեզանից շատերը կամ 1990-ականներին են մասնակցել մարտական գործողություններին կամ 2016-ին, և այս առումով մենք բավականին շահեկան դիրքում ենք գտնվում՝ աշակերտներին ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն տալու և հայ ռազմարվեստի պատմությունը ներկայացնելու համար, քանի որ այդ կարևորագույն իրադարձությունների կենդանի վկան ենք հանդիսանում: Սակայն մենք հաճախ մեր գյուղի, համայնքի կամ մեզ ծանոթ մարդկանց մասին, նույնիսկ սեփական՝ մարտի դաշտում կատարած սխրանքները չենք ներկայացնում, մի կողմից համեստություն ցուցաբերելով, իրականում դրանով իսկ նսեմացնելով սեփական արարքի իրական նշանակությունը, իսկ մյուս կողմից՝ առաջնորդվում ենք այն սխալ կանխավարկածով, որ դա համարում ենք ոչ հեռավոր անցյալում տեղի ունեցած և բոլորին հայտնի փաստ: Մինչդեռ ժամանակն անցնում է, մեկը մյուսին հաջորդում են կյանքի բուռն իրադարձությունները և դրանք սովորաբար անցնում են մոռացության գիրկը՝ առանց անհրաժեշտ մանրամասնություններով սերունդներին փոխանցելու:

Տեսեք ինչպիսի վտանգավորություն ունի նման համեստ վերաբերմունքը: Նախ՝ դրա արդյունքում հայոց պատմության ռազմարվեստի հիշարժան դրվագները հանրությանը չեն ներկայացվում, ինչի արդյունքում մենք **հունական ու հռոմեական ռազմարվեստի մասին ավելի շատ բան գիտենք, մինչդեռ անցյալի հայկական բանակների պատմությունը ցայսօր մնում է չպատմված**³:

¹ Տես՝ **Սարգսյան Ս.**, *Բանակ երևույթը Հայոց մեջ հին դարերից մինչև մեր օրերը, «Բուհ-բանակ» համագործակցության գերակայությունը «Ազգ-բանակ» հայեցակարգի համատեքստում, միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2017, էջ 93:*

² Նույն տեղում, էջ 93:

³ Տես՝ **Հայրապետյան Գ., Այաջան Է.**, *Այրուձիի մեծ գաղտնիքը, «Երեւան» ամսագիր, թիվ 4, 2007:*

Երկրորդ՝ ամենավտանգավոր դրսևորումը անմիջականորեն կապված է Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացի հետ: Մեր բազմաթիվ շփումներում չներկայացնելով տեղի ունեցած իրադարձությունները, հակամարտության իրական կերպարը՝ մենք հակառակորդին հնարավորություն ենք տալիս իր հորինած ձևով հիմնախնդիրը ներկայացնել միջազգային հանրությանը¹: Նախահարձակ հակառակորդը, շնորհիվ մեր այդ բացթողնման, և 1990-ականների և 2016-ի ռազմական գործողությունները ներկայացնում է որպես Հայաստանի կողմից իր դեմ ուղղված ռազմական ագրեսիա՝ իր բոլոր բացասական հետևանքներով: Հակառակորդի քարոզչության արդյունքում այնքան է խեղաթուրվել Ղարաբաղյան հիմնախնդրի իրական կերպարը, որ միջազգային հանրությանն այն բացահայտորեն մատուցվում է որպես Ադրբեյջանի միջազգայնորեն ճանաչված տարածքային ամբողջականությանն ուղղված Հայաստանի ագրեսիա: Արդյունքում՝ հիմնախնդրի քաղաքական-դիվանագիտական անվտանգային բաղադրիչը կորցնում է իր դերակատարությունը, և Ադրբեյջանի կողմից «արդարացիորեն» հակամարտության լուծման միակ ճանապարհ է հայտարարվում ռազմականը: Վերոնշյալն այնքան ակնառու դրսևորում է ստացել, որ դարձել է ՀՀ վարչապետի՝ Ամանորի և Սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ արտաքին գործերի նախարարության աշխատակիցներին ուղղված հիմնական մեսիջը: «Առաջիկա շրջանի համար մեր մեծագույն խնդիրը հետևյալն է՝ միջազգային հանրության շրջանում բարձրացնել Լեռնային Ղարաբաղի հարցի էության վերաբերյալ տեղեկացվածությունը, որովհետև, ցավոք, այնուամենայնիվ, միշտ չէ և ամենուր չէ, որ մենք հանդիպում ենք այդպիսի տեղեկացվածության: Սա մի խնդիր է, որն իսկապես մեզ համար ունի ազգային անվտանգության նշանակություն: Մենք պետք է համոզված լինենք, որ միջազգային հանրությունը Լեռնային Ղարաբաղի հարցն ընկալում է հենց այնպես, ինչպես այն կա իր էության մեջ: Ցավոք, մենք այսօր նման արձանագրում ամեն տեղ չէ, որ կարող ենք անել և պետք է այս ուղղությամբ շատ լուրջ աշխատել», մասնավորապես նշել է Ն. Փաշինյանը²:

Ո՞րն է պատճառը: 1988թ. ավերիչ երկրաշարժից անմիջապես հետո, երբ Մ. Գորբաչովը Լենինականից ժամանեց Երևան, ԽՍՀՄ առաջին և վերջին նախագահն անակնկալի էր եկել, աղետի գոտու փոխարեն երևանցիների իրեն ուղղված. «Երբ է Ղարաբաղը միացվելու Հայաստանին» հարցից³: Նույնն է վկայում ԽՍՀՄ նախարարների խորհրդի նախագահ Ն. Ռիժկովը⁴:

¹ Տես՝ **Փաշայան Հ., Բալայան Լ.**, «Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման խոչընդոտները» «21-րդ դար», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի հանդես, թիվ 5 (81), Եր., 2018, 11-24 էջեր:

² Նիկոլ Փաշինյանը մասնակցել է Ամանորի և Սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ արտաքին գործերի նախարարության ընդունելությանը https://www.mfa.am/hy/press-releases/2018/12/25/pm_newyear/8916

³ Տես՝ **Հակոբյան Թ.**, Գորբաչովի առաջին և վերջին այցը Հայաստան ու Անդրկովկաս, <https://www.civilnet.am/news/2017/12/07/Գորբաչովի-առաջին-և-վերջին-այցը-Հայաստան-ու-Անդրկովկաս/325923>

⁴ **Գորբաչով Մ.** «Ես չունեմ քաղաքական այնպիսի գույքան, որ վերահերկեմ միութենական հանրապետությունների սահմանները», www.artsakhtert.com/arm/index.php/politics/item/23620-2017-10-10-06-51-40

Շնորհիվ համազգային այդ գիտակցման՝ մենք 1990-ականներին կարողացել ենք հակամարտության իրական կերպարը ներկայացնել միջազգային հանրությանը՝ տարբեր միջազգային կառույցներում ապահովելով համապատասխան վերաբերմունք մեզ ու մեր իրավացի խնդիրների նկատմամբ:

Հիմնահարցի բուն էությունն այժմ էլ չի փոխվել, բայց շնորհիվ մեր բացթողումների՝ փոխվել է նույն խնդրի վերաբերյալ միջազգային հանրության ընկալումներն ու վերաբերմունքը: Հետևաբար, թերացումները շտկելու և հատկապես կործանարար հետևանքներից խուսափելու համար Ղարաբաղյան հակամարտությունը և հայ ռազմարվեստի պատմության հատկապես նորօրյա դրվագները անհրաժեշտ է դասավանդել ոչ միայն հանրակրթական դպրոցներում, այլև բուհերում, զինվորական կոլեկտիվներում և ողջ հասարակության մեջ ընդհանրապես՝ արցախահայության արդարացի պայքարի իրական կերպարը վերականգնելու համար: Այլապես հիբրիդային, ցանցային կամ այլ անվանումներ ստացած ժամանակակից պատերազամներում, որոնց մեջ անմիջականորեն ներքաշված են հայկական զույգ պետություններն ու ողջ հայ ժողովուրդը, պարտությունն անխուսափելի է:

Ամփոփելով՝ կարող ենք ասել, որ Ղարաբաղյան հակամարտության և Հայ ռազմարվեստի պատմության, մասնավորապես Արցախյան ազատամարտի հիշարժան դրվագների ներկայացումը կարևոր նշանակություն ունեն մատաղ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության, հայի տեսակի ու արժեհամակարգի պահպանման ու զարգացման, անվտանգության ապահովման և վերջապես մեր ազգի առջև ծառացած համազգային խնդիրների՝ այդ թվում Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման գործընթացում: Դրանք կարելի է իրականացնել ուսուցման, ունակությունների կատարելագործման, երիտասարդին իր ուժերի նկատմամբ հավատ ներշնչելով և այդ գործընթացում անընդհատ օգտագործելով դաստիարակության բազմաբնույթ մեթոդներ:

Նոդվածը տպագրության է նրաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ք.գ.դ., Ա.Փ.Ենգոյանը: